

Registro Nr. 2580

LIETUVOS VALSTYBĖS ISTORIJOS ARCHYVAS

FONDAS NR. 165 (SA)

KAUNO MAGDEBURGINIS TEISMAS

КОВЕНСКИЙ МАГДЕБУРГСКИЙ СУД

**MAGDEBURGINIO TEISMO EINAMŪJŲ REIKALŲ IR DEKRETŲ PROTOKOLŲ
APYRAŠAS NR. 1**

CHRONOLOGINĖS RIBOS: 1752-1795 m.

LIETUVOS VALSTYBĖS ISTORIJOS ARCHYVAS

PAŽYMA APIE KAUNO MAGDEBURGINIO TEISMO FONDA NR. 165 (SA)

2017-09-26 Nr. A7-15

Vilnius

I. INFORMACIJA APIE FONDO SUDARYTOJĄ

Lietuvos miestų istorijos tyrinėjimui vienu iš svarbiausių šaltinių yra savivaldos institucijų aktų knygos. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (toliau LDK) savivaldą turėjo tik miestai, gavę Magdeburgo teisę. Šis XIII a. sudarytas vokiečių feodalinės teisės rinkinys, dar vadinamas „Saksų veidrodžiu“ (lotynų k. *Speculum Saxonicum*), tapo pavyzdžiu daugumos Lenkijos karalystės ir LDK miestų vidaus valdymo tvarkai. Magdeburgo teisė garantavo miestiečiams tam tikrą nepriklausomybę nuo valdovo, bažnytinės hierarchijos ir galingų feodalų, bei atleido juos nuo valstietiškų prievolių. Miestiečiams pagal šią teisės sistemą buvo suteikta galimybė rinkti tarybas (magistratus), kurie tvarkė miesto išdo ir teismo reikalus, taip pat amatininkų organizacijas (cechus) ir pirklių susivienijimus (gildijas).

1387 m. LDK didysis kunigaikštis Jogaila savo privilegija suteikė Vilniui Magdeburgo teisę.¹ 1408 m. vasario mėn. didysis kunigaikštis Vytautas, lankydamasis Birštone, paskelbė privilegiją, kuria suteikė miesto teisę Kaunui.² Kadangi šio akto originalas yra neišlikęs, apie jį žinoma iš vėlesnės 1463 m. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kazimiero Jogailaičio suteiktos Kaunui privilegijos, kurioje pažymima, kad Vytauto privilegija sudegė gaisro metu ir jis, Kazimieras, atnaujinęs magdeburgines miesto savivaldos teises.³

Privilegijoje buvo nurodyta, kad nuo šiol Kauno miestiečiai vaito bus teisiami tik pagal Magdeburgo teisę, o didžiojo kunigaikščio vietininkas negalės kištis į miesto reikalus. Nors šiame akte iš visų savivaldos institucijų minimas tik vaitas, kauniečiai įgijo teisę sudaryti miesto teismą bei rinkti tarybą (magistratą). Jie 10 metų buvo atleisti nuo valstybinių mokesčių ir prievolių.

Kaunui valdovas skyrė didelius žemės plotus kairiajame Nemuno krante, besidriekiančius 3 mylias tolyn nuo upės vagos tarp Jiesios ir Nevėžio žiočių. Miestui buvo perleistos svarstyklės,

---

¹ JABLONSKIS, Konstantinas; *Istorija ir jos šaltiniai* – V; 1979; p.190.

² KIAUPA, Zigmantas; *Kauno istorija. Kauno istorija nuo seniausių laikų iki 1655 m.* – Kaunas; 2010, T. 1, p. 41-43.

³ KIAUPA, Zigmantas; *Kauno miesto senojo archyvo likimas*// Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, 1973, T. 2, p.125-139.

kuriomis buvo sveriamos į jį atgabentos ar vietoje sudarytos prekių siuntos; vaškinė, kurioje tikrinama vaško kokybė ir jis ruošiamas išvežimui į užsienį; karpykla, kurioje baigiami apdoroti audiniai bei salyklo malūnas, kuriame ruošiamas žaliava alaus gamybai.

Didžiųjų kunigaikščių Vytauto ir Kazimiero Jogailaičio 1408 ir 1463 m. privilegijos Kaunui sudarė sąlygas jam tapti svarbiu savarankišku administraciniu, ūkiniu ir teisiniu valstybės centru.⁴ Jo ūkinės veiklos gyvavimo pagrindą sudarė amatai ir prekyba. Prasidėjo šešis šimtmečius trukęs miestietiškas Kauno istorijos laikotarpis.

Kaune savivaldos institucijų kūrimas ir jų veiklos organizavimas vyko pačių miestiečių iniciatyva, kadangi valdovų privilegijose šių reikalų tvarkymas nebuvo reglamentuotas. Pradžioje didelę dalį gyventojų sudarė atvykėliai iš Baltijos pajūrio vokiečių miestų (Dancigo, Karaliaučiaus, Memelio ir kt.). Jie gerai išmanė savivaldos esmę ir formas, todėl galėjo lengvai jas perkelti į Kauną.

Kauno miesto valdžią sudarė trys tarpusavyje susijusios institucijos – vaitas, magistratas ir suolininkų teismas. Vaitas (lotynų k. *advocatus*; vokiečių k. *Vogt*; lenkų k. *wójt*) pagal Magdeburgo teisę buvo aukščiausias miesto savivaldos pareigūnas. Jį pagal nusistovėjusią LDK tvarką skyrė didysis kunigaikštis. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto privilegijoje yra rašoma apie vaito kaip miesto teisėjo įgaliojimus. Jis teisė miestiečius pagal Magdeburgo teisę, o jį patį galėjo teisti tik valdovo teismas. Pirmasis Kauno vaitas - Mykolas Trintelis (*Niclos Trintel*) yra minimas 1414 m. sudarytame Brandenburgo komtūro Markvardo fon Zalcbacho skolininkų sąrašė.⁵ Jame pažymėta, kad Trintelis liko skolingas komtūrai didelę pinigų sumą – 18 sidabrinė markių, kas tuo metu buvo tolygu apie 4 kg sidabrinė monetų.⁶ Tikėtina, kad didelė dalis šių pinigų buvo panaudota miesto plėtrai ir vystymuisi.

Kitas vaitas – Johanas Biliaras (*Johannes Byler*) minimas 1486 m. Vilniaus miestiečio Lukašo Možeikovičiaus byloje su Kauno magistratu dėl nuosavybės teisių į namą Kaune. Šiame dokumente yra prisimintas ir ankstesnis vaito Biliaro sprendimas, įrašytas į jo laikais tvarkomas teismo knygas, saugomas rotušėje.⁷ Vis tik vaito įtaka mieste labai priklausė nuo jo asmeninių savybių. Kauno miesto kūrimosi pradžioje vaitas turėjo gana dideles teismines galias. Jis vienasmeniškai galėjo spręsti įvairaus pobūdžio miestiečių bylas, tačiau vėliau dalį įgaliojimų prarado ir jo teismo kompetencijoje liko tik smulkios bylos. 1584 m. karalius Steponas Batoras suteikė Kauno gyventojams teisę siūlyti iš savo tarpo keturis kandidatus į vaito pareigybę, vieną iš kurių valdovas tvirtino.

⁴ KIAUPA, Zigmantas; *Pirmosios Kauno privilegijos* // Lietuvos miestų istorijos šaltiniai, T. 2, Vilnius, 1992, p. 6-39.

⁵ PROCHASKA, Antoni; *Codex epistolaris Vitoldi Magni Ducis Lithuaniae (1376-1430)* – Kraków, 1882, p.276-277.

⁶ BUTKUS, Vytautas; OKSAS, Jurgis; VAŠKELIS, Aleksandras; *Kada buvo suplanuotas Kauno miestas?* // Architektūros paminklai; Kultūros paminklų istorijos ir architektūros tyrinėjimai, T. 12, Vilnius, 1989, p. 11-15.

⁷ *Акты Литовской Метрики* – Варшава, T. 1, 1896, вып 1.

Vaito-suolininkų teismą sudarė vaitas, jo pavaduotojas lentvaitis ir miestiečių rinkti suolininkai. Suolininkais (lotynų k. *scabinus*; vokiečių k. *Schöffen*; lenkų k. *radca*) galėjo būti tik miestiečiai, žinantys Magdeburgo teisės normas ir mokantys jas pritaikyti realioje teisminėje praktikoje, dėl to vaito-suolininkų teismas dar dažnai vadinamas magdeburginiu teismu. Pagal šias normas teismą sudarė dvylikos teisėjų-suolininkų kolegija. Jiems pirmininkavo vaitas arba jo padejėjas lentvaitis, tačiau balsu teisės teisme jie neturėjo.⁸ Visi pareigūnai privalėjo prisiekti magistratui ir turėti mieste nekilnojamojo turto. Beto jie neturėjo teisti kitos savivaldos įstaigos – magistrato narių.

Vaito-suolininkų teismas sprendė miestiečių baudžiamąsias bylas, kurias sudarė sunkūs kriminaliniai nusikaltimai: vagystės, muštynės, apiplėšimai, išžaginimai, naujagimių ir suaugusiųjų žmonių nužudymai ir kt. Už nužudymą to meto įstatymai paprastai numatė ypatingai žiaurias mirties bausmes. Nusikaltėlius-žudikus ketvirčiavo, korė, degino laužuose, skandino vandens telkiniuose, jiems kapojo galvas, gyviems dyrė odą ir kt. Už kūno sužalojimus, vagystes, muštynes, plėšimą buvo numatytos švelnesnės bausmės: piniginės baudos, kalėjimas, išvarymas iš miesto be teisės į jį sugrįžti, tap pat fizinės bausmės: surakinimas į kaladę, plakimas rykštėmis, stovėjimas prie gėdos stulpo ir pan.

Miesto taryba (magistratas) buvo svarbiausia Kauno miesto savivaldos institucija. Magistrato nariai vadinosi tarėjais (lotynų k. *consul*; vokiečių k. *Rathmann*; lenkų k. *radca*), kurie kaip ir vaitas su suolininkais posėdžiaudavo rotušėje. Rotušė – tai pastatas, kuriame vyko miesto savivaldos įstaigų darbas. Jos patalpose vyko vaito-suolininkų ir magistrato teismų posėdžiai, dirbo šių teismų raštinės, veikė iždinė, archyvas, kalėjimas, tap pat čia buvo saugomas miesto antspaudas.⁹ Posėdžių tvarką nustatydavo pats magistratas, o tarp posėdžių miesto reikalus tvarkė iš pačių tarėjų išrinkti burmistrai (lotynų k. *praeconsul* arba *proconsul*; vokiečių k. *Bürgermeister*; lenkų k. *burmistrz*).

Kauno magistratas buvo sutelkęs savo rankose plačius administracinės, ūkinės, finansinės ir teisminės valdžios įgaliojimus. Magdeburgo teisę jis pildė savais miesto vidaus gyvenimą reglamentuojančiais nuostatais ir taisyklėmis, kurie dar buvo vadinami vilkierais. Magistratas tvarkė viešuosius miesto reikalus, nustatinėjo amatų ir prekybos veiklos tvarką, valdė komunalinę nuosavybę, skirstė ir rinko mokesčius, rūpinosi našlių ir našlaičių globa ir kt.

Burmistro teismą sudarė burmistras ir tarėjai. Šiuos pareigūnus rinko miestiečiai ir jie turėdavo prisiekti vaitui. Burmistro teismas sprendė civilinius miestiečių ginčus; tai pat tvirtino pirkimo-pardavimo sutartis, testamentus, dovanojimo, įkeitimo ir paskolos raštus, prekybinius sandėrius ir kt.

⁸ KIAUPA, Zigmantas; *Kauno istorija. Kauno istorija nuo seniausių laikų iki 1655 m.* – Kaunas; 2010, T. 1, p. 49-50.

⁹ KIAUPA, Zigmantas; *Lietuvos miestų savivalda XIV-XVII a.*// Lietuvos heraldika. Vilnius; 1998, 176-177.

Burmistro-tarėjų (magistrato) ir vaito-suolininkų (magdeburginis) teismai, siekiant apsaugoti savo sprendimus nuo abipusės įtakos posėdžiaudavo rotušėje atskirose patalpose.

XVI a. vid. Kaune susikūrė vietinė savivaldos institucijų sistema ir miesto pareigūnų struktūra, kuri be esminių pokyčių išsilaiškė iki XVIII a. pab. Ją sudarė 1 vaitas, 1 burmistras, 3 jo pagalbininkai (vadinti eksburmistrais iš tarėjų tarpo), 8 tarėjai, 12 suolininkų ir 12 miesto bendruomenės prisiekusiųjų.¹⁰ Siekdama užkirsti kelią piktnaudžiavimams, ši prisiekusiųjų miestiečių kolegija prižiūrėjo magistrato ir kitų savivaldos įstaigos darbą bei bendrą Kauno komunalinį ūkį. Be jos pritarimo magistratas negalėjo priimti didelės dalies savo sprendimų.

Svarbu pažymėti, kad jeigu burmistru-tarėjų (magistrato) ir vaito-suolininkų (magdeburginis) teismai į posėdžius Kauno rotušėje rinkdavosi nereguliariai – tai yra iškilus svarbios bylos svarstymo klausimui arba iš anksto paskyrus teismo sesiją, tai vaitas, kuris galėjo vienasmeniškai spręsti smulkias miestiečių bylas, kuriose ieškinys ar bauda nesiekė 10 kapų lietuviškų grašių, posėdžiaudavo savo namuose pastoviai.

Svarbi grandis Kauno savivaldos teismų darbe buvo jų raštinės. Jose buvo tvarkomos vaito-suolininkų, burmistro-tarėjų ir vaito teismų aktų knygos, surašomi posėdžių ir nutarimų protokolai, priimami miestiečių skundai ir pareiškimai bei išduodami reikalingų dokumentų nuorašai.

Pirmų žinių apie atskirą vaito-suolininkų (magdeburginio) teismo raštinę suteikia 1540 m. karaliaus Žygimanto Senojo privilegija Kauno suolininkams, kurioje jiems nurodė kaip rašyti savo knygas ir suteikė antspaudą. Pirmuoju žinomu vaito-suolininkų teismo raštininku buvo Kauno miestietis Jonas Kojalavičius.¹¹

Seniausia išlikusi teismo knyga yra 1522-1544 m. Kauno magistrato aktų knyga, kuri šiuo metu yra saugoma Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių skyriuje.¹² Ją sudaro magistrato įvairios veiklos aktų, įvairių dokumentų aktikacijų bei daugiausia burmistro-tarėjų teismo protokolai. Vientisesnė (nuo 1542 m.) yra vaito teismo aktų knygų serija, o seniausia išlikusi vaito-suolininkų (magdeburginio) teismo knyga datuojama tik 1613-1615 m.¹³ Jeigu XVI a. kiekviena iš minėtų įstaigų vedė po vieną atskirą aktų knygą, tai XVII-XVIII a. pasitaikė ir mišrių knygų, kuriose atsispindėjo kaip magistrato (burmistro-tarėjų) taip ir magdeburginio (vaito-suolininkų), tai pat ir atskiro vaito teismo veiklos dokumentai.

¹⁰ GLEMŽA, Liudas; *Savivaldos darbas Kauno rotušėje* //kauno senamiestis.autc.lt.

¹¹ KIAUPA, Zigmantas; *Kauno istorija. Kauno istorija nuo seniausių laikų iki 1655 m.* – Kaunas; 2010, T. 1, p. 307.

¹² VUBRS. F. 7. *LDK teismų knygos*. Nr.13838.

¹³ KIAUPA, Zigmantas; *Kauno miesto senojo archyvo likimas*// Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, 1973, T. 2, p.125-139.

XVI a. vid. yra minimi trys Kauno magistrato raštininkai: Stanislovas, Tomas Goldsmitas ir Borsukas, rašę aktus, lotynų, vokiečių ir LDK kanceliarine slavų arba senąja gudų kalbomis. Pirmieji du, rašę lotynų ir vokiečių kalbomis, buvo vadinami vokiečių raštininkais, o Borsukas – gudiškasis miesto raštininkas. XVI a. pab. vokiečių ir sen. gudų kalbas palaipsniui iš miesto teismų raštvedybos ėmė stumti lenkų kalba. Be teisės aktų į Kauno magistrato aktų knygas buvo įrašomi ir kiti miestiečių pateikiami dokumentai: testamentai, turto aprašymai, prekybiniai sandoriai, nekilnojamojo turto pirkimo-pardavimo sutarčių aktai, paskolų, įkeitimo ir dovanojimo raštai ir kt. Raštinė taip pat rengė raštus siunčiamus valdovui, valstybės pareigūnams, LDK Dvaro asesorių teismui, laiškus kitiems miestams, Kauno miestiečių kilmės liudijimus ir kt.

Didelis vaidmuo savivaldos institucijų darbe teko miesto archyvui. Archyvas plėtėsi iš dviejų šaltinių. Pirmas šaltinis – tai Lietuvos didžiųjų kunigaikščių privilegijos, valstybinių įstaigų raštai ir kt. aktai skirti Kauno miestui. Antrą, žymiai gausesnę šaltinį, sudarė savivaldos įstaigų dokumentai, kuriuos sąlyginai galima suskirstyti į administracinio-ūkinio pobūdžio dokumentaciją: magistrato posėdžių protokolai, pajamų-išlaidų apskaitos knygos, mokesčių ir rinkliavų kvitai, komunalinio ūkio priežiūros aktai ir inventoriai ir t.t. bei miesto teismų (vaito, suolininkų, burmistro-tarėjų) aktai.¹⁴ Taigi vaito-suolininkų (magdeburginio) teismo dokumentai yra sudėtinė ir neatsiejama Kauno miesto senojo archyvo ir jo istorijos dalis.

Ankstyvosios žinios apie miesto archyvą siekia 1529 m., kai magistrato pareigūnai patikrinę rotušėje saugomą skrynią, joje rado Lietuvos didžiųjų kunigaikščių Kazimiero, Aleksandro ir dvi Žygimanto Senojo privilegijas Kaunui bei miesto valdų nuosavybės dokumentus.¹⁵ Šiuos aktus galima sąlyginai vadinti pirmaisiais archyvo „saugojimo vienetais“. Duomenų apie archyve saugomų aktų kiekį, jų turinį bei stovį rasta labai nedaug.

1776 m. vasario 29 d. per vienos miesto skrynios patikrinimą buvo rasta 18 ant pergamento rašytų privilegijų ir kt. dokumentų.¹⁶ Deja, šie dokumentai nebuvo išvardinti. Šiek tiek žinių apie archyve saugomų aktų sudėtį ir kiekį galima rasti iš valdininkams duotų ir pastarųjų gražintų magistratui dokumentų sąrašų. Taip 1690 m. rugsėjo 4 d. miesto atstovas T. Christiansas gražino magistratui 58 jam patikėtus dokumentus.¹⁷ Juos sudarė 10 didžiųjų kunigaikščių privilegijų Kaunui, jų raštai ir universalai, miestiečių bylos su Kauno seniūnu, vienuolėmis benediktinėmis, Karaliaučiaus

¹⁴ KIAUPA, Zigmantas; *Kauno miesto senojo archyvo likimas*// Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, 1973, T. 2, p.125-139.

¹⁵ VUBRS. F. 7. *LDK teismų knygos*. Nr. 13838 l. 44v-45.

¹⁶ LVIA. (SA) Nr. 19857 l. 399.

¹⁷ VUBRS. F. 7. *LDK teismų knygos*. Nr. 13867 l. 144-145.

pirkliu Herniku ir kt. asmenimis. Be abejo, šie aktai leidžia identifikuoti tik mažą dalį miesto archyve saugotų dokumentų.

Senajame Kauno archyve buvo ne tik saugomi ir kaupiami dokumentai, bet jo išduotų aktų ar jų nuorašų pagrindu miesto valdininkai, taip pat kilmingi miestiečiai grindė savo teises seimų, seimelių bei įvairių teisminių procesų metu. Pavyzdžiui, 1753 m. rugpjūčio 28 d. Kauno delegatams, vykstantiems į Varšuvą iš magistrato archyvo buvo duotos: 3 Lietuvos didžiųjų kunigaikščių privilegijos, jų raštai dėl pastato žemės ir pilies teismams statybos ir žydų gyvenimo mieste.¹⁸

Nors senojo archyvo dokumentai turėjo būti saugomi rotušėje, kartais magistratas patikėdavo archyvą miesto valdininkams, kurie jį saugodavo namie. Taip 1678 m. Kauno vaitas P. Vinogrodzakis Kauno pavieto žemės teisme pranešė apie gaisrą mieste. Gaisro metu sudegė vaito namas, o jame kartu su kitu turtu, 7 didžiųjų kunigaikščių privilegijos, vaito-suolininkų ir burmistro-tarėjų teismų aktai ir kt.¹⁹ Tačiau būta ir nemažai atvejų, kai aktus pareigūnai pas save laikė neteisėtai. Magistrato posėdžių protokoluose rasta raginimų miestiečiams, grąžinti miestui priklausančius dokumentus, siunčiami atstovai jų atsiimti.

Didelių nuostolių archyvui padarė gaisrai. Didžiulis gaisras įvyko 1732 m. balandžio 20 d., kai sudegė beveik visas miestas. Kauno pilies teismo knygoje išliko pranešimas apie jį bei vaznio (teismo anstolio) įvykio vietos apžiūros aktas. Trys skrynios, kuriose buvo sudėti miesto archyvui priklausantys aktai, buvo laikinai deponuotos burmistro J. Vundramo namuose. Dvi skrynios su dokumentais sudegė. Jose buvo privilegijos Kaunui, mokesčių kvitai, miesto žemės sklypų, namų ir kt. turto dokumentai, pajamų ir išlaidų apskaitos knygos ir kt. Trečioje skrynioje buvo saugomi savivaldos įstaigų aktai. Nors ši skrynčia buvo išgelbėta, vis dėlto jose buvusios knygos labai nukentėjo, o išliko tik apačioje gulėjusios.²⁰

Kauno magistratas neturėjo pareigūno atsakingo tik už archyvo tvarkymą ir priežiūrą. Tai įėjo į burmistrų ir miesto teismų raštininkų pareigas. Svarbūs dokumentai buvo saugomi geležimi apkaustytoje skrynioje, o jos raktai buvo pas valdantįjį burmistrą ar kitą valdininką. Dokumentai magistrato nariams ar valdininkams buvo išduodami ir priimami iš jų posėdžių metu.

Burmistro-tarėjų (magistrato) ir vaito-suolininkų (magdeburginio) teismų aktai, taip pat ūkiniai dokumentai einamaisiais metais buvo saugomi šių įstaigų raštininkų, o vėliau perduodami magistrato

¹⁸ VUBRS. F. 7. *LDK teismų knygos*. Nr. 13867 l. 486v..

¹⁹ LVIA (SA) Nr. 13873, l. 253-256.

²⁰ KIAUPA, Zigmantas; *Kauno miesto senojo archyvo likimas*// Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, 1973, T. 2, p.125-139.

archyvo žinion. Tikėtina, kad teismų aktų knygos buvo saugomos rotušėje, patalpoje, vadinamoje išdine (lenkų k. *skarba*). Į išdinę patekusias knygas gauti buvo nelengva. Taip 1691 m. kovo 15 d. miesto taryba, siūsdama savo atstovus reikiamų aktų paieškoms, jiems leido, jei nerasią raktų, atidaryti archyvo duris, šaltkalviui padedant.²¹

Apie Kauno teismų aktų knygų tvarkymą iki XVIII a. antros pusės yra beveik nežinoma. Archyve buvo stengiamasi palaikyti bent minimalią tvarką. Pradžioje palaidi dokumentai buvo suskirstyti į fascikulus (aktų ryšulius). Tačiau po didžiojo 1732 m. gaisro jais naudotis tapo keblu, nes sudegė „fascikulų rejestras“.

Magistrato posėdžiuose buvo dažnai kalbama apie archyvo tvarkymą. 1748 m. gegužės 16 d. posėdyje buvo nutarta, „rinktis kas ketvirtadienį ir, neturint kitų reikalų, tvarkyti archyvą“.²² Pradėti jo tvarkymą skatino ir 1764 m. priimta ATR seimo konstitucija (įstatymas). Nors ji telietė tik pavietų teismų archyvų tvarkymą, bet miesto raštininkas J. Oleškevičius, 1766 vasario 12 d. posėdyje pagrįsdamas būtinybę sutvarkyti Kauno miesto archyvą, rėmėsi ir šiuo įstatymu.²³

1776 m. vasario 27 d. Kauno burmistras H. Esenas perdavė magistratui 31 įrištą teismų knygą, o 1779 m. liepos 3 d. magistrato buvo pasamdytas raštininkas A. Noreika bei jo padejėju paskirtas miestietis J. Vilimas.²⁴ Jie pradėjo registruoti archyvą. 1781 m. gegužės 10 d. darbas buvo baigtas, o A. Noreika tą pačią dieną atsiskaitė magistrato posėdyje. Jo ataskaitoje buvo nurodyta, kad archyve tuo metu buvo 35 teismų aktų knygos, 21 ryšulys apdegusių ir sudūlėjusių dokumentų bei neįvardintas kiekis burmistru ir šafarų (išdininkų) rejestrų. Šiems aktams A. Noreika sudarė tris aprašų knygas.²⁵

Nepaisant keletos klaidų, registruojant archyvą, Kauno magistratas A. Noreikos darbu liko patenkintas ir net parašė jam rekomendacinį laišką. Aktų knygų suregistravimas palengvino naudojimąsi jomis, nes nereikėjo raustis nesutvarkytose knygose – užteko paieškų aprašuose. Sutvarkius archyvą visose XVII-XVIII a. aktų knygose atsirado daug pastabų apie dokumentų išrašų išdavimą. Buvo sudaryti ir pačių aktų knygų vidaus apyrašai.

Kauno magistrato raštininkui teko didelis krūvis: teikti aktų išrašus, tvarkyti naujus į archyvą patenkančius dokumentus, rūpintis jų saugumu. Todėl 1785 m. lapkričio 17 d. burmistras J. Chrapickis pasiūlė archyvui tvarkyti įsteigti archyvaro etatą, mokėti jam kasmet po 400 auksinų bei palikti jam

²¹ VUBRS. F. 7. *LDK teismų knygos*. Nr. 13856. I. 22v.

²² VUBRS. F. 7. *LDK teismų knygos*. Nr. 13867. I. 322v.

²³ LVIA, (SA) Nr. 19587, I. 233v.

²⁴ Ten pat, I. 515v.

²⁵ KIAUPA, Zigmantas; *Kauno miesto senojo archyvo likimas*// Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, 1973, T. 2, p.125-139.

pajamas už aktų išrašų išdavimą.²⁶ Magistratas pritarė pasiūlymui ir 1785 m. gruodžio 20 d. archyvaru paskyrė suolininką D. Kalofą. Jam iš karto buvo duota užduotis – surasti reikalingus dokumentus miesto byloje su vienuolėmis benediktinėmis.

1795 m. padalinus Abiejų Tautų Respubliką (ATR) Kaunas įėjo į Rusijos imperijos sudėtį. Kauno magistratas ir jo teisminės institucijos caro valdžios nebuvo panaikintos ir toliau tęsė savo veiklą. 1808 m. remiantis 1785 m. Rusijos imperijos įstatymu „Malonės raštas miestams“ valdžią iš magistrato perėmė naujai įsteigta įstaiga – Kauno miesto dūma, kuriai atiteko visos administracinės-ūkinės funkcijos.

Magistratui buvo paliktos tik teisminės funkcijos, kurias jis vykdė remdamasis daugiausia Magdeburgo teise. Jo galios buvo gerokai apribotos. Kauno magistratas tapo pavaldus Vilniaus, o nuo 1843 m. Kauno gubernijos valdybai. Miesto teismų aktų knygos, protokolai, rejestrai ir kt. pobūdžio dokumentai, pagal nustatytą vidaus tvarką, buvo atiduodami į archyvą, kur kaupiami ir saugomi. 1851 m. Kauno magistratas caro valdžios nurodymu buvo galutinai panaikintas, o jo archyvas, tame tarpe ir magdeburginio (vaito-suolininkų) teismo dokumentai perėjo Kauno apskrities teismo žinion.²⁷

II. DOKUMENTŲ SUTVARKYMAS

Bendrosios žinios apie fondo dokumentus

1852 m. balanžio 2 d. Rusijos imperatorius Nikolajus I paskelbė įsaką „dėl vakarinių gubernijų centrinių senųjų aktų archyvų Kijeve, Vitebske ir Vilniuje įsteigimo.“²⁸ Remiantis šiuo įsaku buvo įsteigtas Vilniaus centrinis senųjų aktų archyvas, kuriame turėjo būti sukaupti visi LDK veikusių įstaigų ir institucijų aktai, surašyti iki 1799 m. Šio archyvo direktoriumi buvo paskirtas Nikita Gorbačevskis. Archyvo išlaidoms iš valstybės išdo buvo skirta 2300 rublių, o jo veiklą kontroliavo Rusijos imperijos liaudies švietimo ministerija.

Kauno apskrities teismas, kurio žinioje buvo Kauno pilies ir žemės teismų, o taip pat ir miesto archyvo dokumentai, nuo 1853 m. liepos mėn. iki 1857 m. gruodžio mėn. perdavė Vilniaus centriniam

²⁶ LVIA, (SA) Nr. 19587, l. 672-672v.

²⁷ KIAUPA, Zigmantas; *Kauno miesto senojo archyvo likimas*// Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, 1973, T. 2, p.125-139.

²⁸ *Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе.* Том XXVII.–Санкт-Петербург; 1853. с. 228-230.

senujų aktų archyvui 171 bylą.²⁹ 1855 m. sausio 10-31 d. į Vilnių buvo persiųsta 40 Kauno magistrato archyvo knygu.³⁰ 1857 m. gruodžio 2 d. Vilniaus centrinis senųjų aktų archyvas gavo tris Kauno miesto (magistrato) archyvo aprašų knygas.

1869 m. Kauno gubernijos valdybos ir rotušės archyvuose buvo rasti 49 senieji aktai, kuriuos sudarė LDK valdovų privilegijos Kauno miestui bei jo amatininkų cechų dokumentai. 1869 m. spalio 23 d. šie aktai taip pat buvo nusiųsti į Vilniaus centrinį senųjų aktų archyvą.³¹

1872 m. buvo išleistas N. Gorbačevskio sudarytas spausdintinis Vilniaus senųjų aktų archyvo bylų inventorinis apyrašas, pavadintas Katalogu, kuriame buvo įrašytos 18 243 bylos. Kauno magistrato bylos (40 vienetų) N. Gorbačevskio kataloge sudarė atskirą grupę (Gor. Nr. 13838-13877).³² Pagal dokumentų pobūdį N. Gorbačevskis visas bylas pavadino magistrato aktų knygomis. Ankstyviausias dokumentas buvo 1522 m., vėlyviausias – 1799 m. Kiekvienai bylai kataloge suteiktas inventorinis numeris, nustatytos chronologinės ribos, nurodytas lapų kiekis.

Deja, sudarant šį katalogą neapsieita be klaidų. Aprašant bylas visos buvo pavadintos magistrato aktų knygomis, nors tarp jų buvo ir vaito, ir suolininkų teismo knygu. Klaidingai buvo nurodyta, kad visi dokumentai parašyti tik lotynų ir vokiečių kalbomis, tuo tarpu didelė dalis jų parašyti senąja gudų ir lenkų kalbomis. Neteisingai buvo nustatytos ir kai kurių aktų knygu chronologinės ribos.³³ N. Gorbačevskio senųjų aktų katalogu, nepaisant jo trūkumų, plačiai naudojamosi iki šių dienų.

1883 m. Kauno jungtiniame civilinio ir baudžiamojo teismo rūmų archyve buvo rasta apie 200 XVIII a. teismo knygu, tarp kurių 20 knygu, kurios priklausė Kauno magistrato archyvui.³⁴ 1883 m. liepos mėn. jos buvo nusiųstos į Vilniaus centrinį senųjų aktų archyvą. Šios bylos vėliau buvo įrašytos į papildomą rankraštinių N. Gorbačevskio senųjų aktų katalogą, didžiąja dalimi sudarytą iš bylų, į archyvą patekusių 1873-1914 m. laikotarpyje, ir neįtrauktų į 1872 m. spausdintinį N. Gorbačevskio katalogą. Be inventorinio numerio šiame kataloge kiekviena byla turėjo sudarytą trumpą antraštę, buvo nurodyti data ir lapų kiekis.

²⁹ MIENICKI, Ryszard; *Archiwum Akt Dawnych w Wilnie* – Warszawa, 1923. p. 48.

³⁰ LVIA. F. 594 Ap. 1. B. 663 l. 293v-305, 350v.

³¹ LVIA. F. 594 Ap. 1. B. 670 l. 1-4.

³² ГОРБАЧЕВСКИЙ, Никита; *Каталог древним актовым книгам губерний Виленской, Гродненской, Минской и Ковенской* – Вильна; 1872, p. 493-494.

³³ KIAUPA, Zigmantas; *Kauno miesto senojo archyvo likimas*// Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, 1973, T. 2, p.125-139.

³⁴ LVIA. F. 594 Ap. 1. B. 683 l. 38-54v.

1884 m. Vilniuje buvo išleistas paleografinių nuotraukų rinkinys, turėjęs pagrįsti teiginį apie rusų kalbos bei stačiatikybės senumą ir paplitimą Lietuvoje. Rinkinyje buvo paskelbtos ir kelios įrašų Kauno magistrato ir vaito knygose senąją gudų kalba nuotraukos.³⁵

XX a. vykę pasauliniai karai ir okupacijos skaudžiai atsiliepė Vilniaus centriniam senųjų aktų archyvui. Jis ne kartą buvo išvežtas į užsienį ir vėl grąžintas į Lietuvą. 1915 m. pirmojo pasaulinio karo metu evakuojant Vilniaus centrinį senųjų aktų archyvą į Rusijos imperijos gilumą, dalis Kauno miesto senojo archyvo dokumentų buvo išvežta, dalis pasiliko Vilniuje. Pastarosios bylos šiuo metu yra saugomos Lietuvos valstybės istorijos archyve.

Kitaip susiklostė išvežtų į Rusiją aktų likimas. 1930 m. Tarybų Sąjungos vyriausybė grąžino Lietuvos respublikai išvežtąsias Kauno miesto archyvo knygas, kurios iš pradžių pateko į Kauno savivaldybės archyvą, o vėliau buvo perduotos Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekai.³⁶ Ten jos buvo restauruotos. Po antrojo pasaulinio karo, 1952-1953 m. skirstant sovietų valdžios uždaryto Vytauto Didžiojo universiteto turtą, Kauno archyvo knygos pateko į Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių skyrių (VUBRS). Jos priklauso fondui Nr. 7 „*LDK teismų knygos*“. Ten saugomos kelios dešimtys vertingiausių išlikusių XVI-XVIII a. Kauno archyvo aktų, tarp kurių ir seniausia 1521-1545 m. magistrato aktų knyga.³⁷

Be Lietuvos valstybės istorijos archyvo ir Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių skyriaus fondų dalis Kauno senojo archyvo dokumentų šiuo metu taip pat yra saugoma Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos rankraščių skyriuje. Bibliotekai šie aktai XX a. pr. buvo dovanoti privačių kolekcionierių (B. Montvilos, T. Vrublevskio, A. Bžozovskio ir kt.). Juos sudaro rašytos ant pergamento LDK didžiųjų kunigaikščių privilegijos Kaunui, taip pat pluoštas su juo susijusių ūkinių ir teisinių dokumentų.³⁸

Po antrojo pasaulinio karo Vilniaus centrinio senųjų aktų archyvo bylos perėjo LTSR centrinio valstybinio archyvo žinion. 1946 m., siekiant įvesti tikslią Lietuvos archyvuose saugomų fondų apskaitą ir kontrolę, Vyriausioji archyvų valdyba prie TSRS vidaus reikalų ministerijos išleido potvarkį, kuriuo LTSR archyvų valdybai nurodoma užregistruoti visus tuo metu buvusius archyvų fondus, suteikiant jiems numerius. Vykdam šį potvarkį, 1949-1951 m. Kauno senojo archyvo dokumentų kompleksas buvo suskaidytas į du fondus ir jiems suteikti numeriai. Kauno magdeburginio

³⁵ *Сборник палеографических снимков с древних грамот и актов*, вып.1, 18, 20, 26, 27 – Вильна, 1884.

³⁶ PUZINAS, Jonas; *Grąžintas senasis Kauno archyvas*// Savivaldybė – Kaunas, 1930, Nr. 1.

³⁷ VUBRS. F. 7. *LDK teismų knygos*. Nr. 13838.

³⁸ KIAUPA, Zigmantas; *Kauno miesto senojo archyvo likimas*// Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, 1973, T. 2, p.125-139.

teismo fondui buvo suteiktas Nr. 165 (SA); o Kauno magistrato fondui – Nr. 166 (SA). Tuo metu fonde Nr. 165 (SA) buvo įrašytos 7 bylos.

1957 m. sausio 1 d. Vilniuje buvo įsteigtas LTSR centrinis valstybinis istorijos archyvas, kuriam iš LTSR centrinio valstybinio archyvo buvo perduoti Senieji aktai, tame tarpe ir Kauno magdeburginio teismo fondas. Fondą Nr. 165 (SA) „Kauno magdeburginis teismas“ sudarė vienas apyrašas – tai papildomas rankraštinis N. Gorbačevskio Senųjų aktų katalogas, kuris buvo naudojamas kaip apskaitos dokumentas. Tuo metu jame buvo 15 bylų. Tai bylos Nr. 18458, 19546, 19588-19589, 19592-19593, 19596, 19599, 19601-19602, 19605-19607, 19610, 19627.

1985 m. Lietuvos TSR centriniam valstybiniame istorijos archyve atlikus Kauno magdeburginio teismo fondo Nr. 165 (SA) bylų kiekio ir fizinės būklės patikrinimą, nustatyta, kad pagal papildomą rankraštinį N. Gorbačevskio katalogą, kuris buvo naudojamas kaip apskaitos dokumentas, bylų grupėje Nr. 18458, 19546, 19588-19589, 19592-19593, 19596, 19599, 19601-19602, 19605-19607, 19610, 19627 faktiškai yra 15 bylų. Taigi patikrinimas patvirtino faktinį fondui priklausančių bylų kiekį.

1986 m. kovo mėn. 3 d. iš papildomo rankraštinio N. Gorbačevskio Senųjų aktų katalogo bylų, priklausių Kauno magdeburginio teismo fondui Nr. 165 (SA) sudarytas apyrašas Nr. 1.

2017 m. naujai sudarius Kauno magdeburginio fondo Nr. 165 (SA) apyrašą Nr. 1, jame faktiškai yra 15 apskaitos vienetų.

Iš viso Kauno magdeburginio teismo fonde Nr. 165 (SA) yra 15 apskaitos vienetų, kurių chronologinės ribos 1752-1795 m.

Magdeburginio teismo einamųjų reikalų ir dekretų protokolų apyrašas Nr. 1

Iš naujo patyrinėti ir pertvarkyti Senuosius aktus imtasi, norint ištaisyti papildomame rankraštiniame N. Gorbačevskio kataloge ir jo pagrindu 1986 m. sudarytame fondo Nr. 165 (SA) apyraše Nr. 1 pastebėtus bylų aprašymo trūkumus ir netikslumus. 2017 m., sudarant naują Kauno magdeburginio teismo fondo Nr. 165 (SA) apyrašą Nr. 1, buvo atlikti šie darbai:

- 1) bylų kiekio, fizinės būklės patikrinimas;
- 2) bylų priklausymo fondui nustatymas;
- 3) dokumentų tikslų chronologinių ribų nustatymas;
- 4) bylų antraščių lietuvių ir rusų kalbomis sudarymas;
- 5) naujų numerių suteikimas apskaitos vienetams.

Sudarytame Kauno magdeburginio teismo Nr. 165 (SA) naujame apyraše Nr. 1 kiekviena iš 15 į papildomą N. Gorbačevskio katalogą įrašytų bylų gavo naują apskaitos numerį, tačiau šalia lieka nurodytas ir ankstesnis papildomo N. Gorbačevskio katalogo numeris.

Fondo Nr. 165 (SA) apyrašo Nr. 1 bylas pagal dokumentų pobūdį galima suskirstyti į einamųjų reikalų ir dekretų protokolus. Einamųjų reikalų protokolus sudaro skundai, pareiškimai, šaukimai į teismą, vaznių liudijimai apie šaukimų į teismą įteikimą, nukentėjusiųjų žaizdų apžiūros aktai (obdukcijos) ir kt. Dekretų protokoluose įrašyti nagrinėjamų civilinių arba baudžiamųjų bylų turinys, eiga ir skelbiami teismo nuosprendžiai. Apyrašo Nr. 1 bylų dokumentų chronologinės ribos yra 1752-1795 m.

Aprašant Kauno magdeburginio teismo fondo Nr. 165 (SA) apyrašo Nr. 1 bylas nefondinių bylų jame nerasta. Svarbu pažymėti, kad patikrinus šio apyrašo bylą Nr. 1, kuri papildomame rankraštiniame N. Gorbačevskio Senųjų aktų kataloge turi Nr. 18458, nustatyta, kad nei savo antrašte, nei chronologinėmis ribomis, nei lapų kiekiu, ji nesutampa su kataloge nurodytais duomenimis. Detaliau patikrinus papildomą rankraštinį N. Gorbačevskio katalogą jame rasta byla pažymėta Nr. 18658, kurios antraštė, data ir lapų kiekis sutampa su aprašomos bylos duomenimis. Taigi tikrasis šios bylos inventorinis numeris pagal papildomą N. Gorbačevskio katalogą yra Nr. 18658.

Paminėta byla yra labai svarbi savo turiniu. Tai Kauno magistrato archyvui priklausančių 1622-1781 m. dokumentų, saugotų rotušėje, trečias apyrašo tomas. Knygos tituliniam lape yra pavaizduotas Kauno miesto herbo piešinys kartu su magistratą šlovinančios panegirikos tekstu. Šio archyvo aprašą, kuris turėjo tris tomus, 1779-1781 m. sudarė magistrato pasamdytas raštininkas Andrius Noreika. Kartu su archyvo aprašu į šią bylą per klaidą buvo įrišti Žemaičių kunigaikštystės Raseinių repartacijos pilies teismo tvirtinamųjų aktų protokolai. Jie yra knygos gale.

Aštuonios fondo Nr. 165 (SA) apyrašo Nr. 1 bylos (Nr. 7-9, 11-15) turi dokumentų rejestrus (vidaus apyrašus). Bylos vidaus dokumentų rejestro lapai, taip pat jos datų, fizinio stovio arba sudėties ypatybės yra nurodytos apyrašo Nr. 1 lentelės pastabų skiltyje. Kai kurios apyrašo bylos yra rašytos iš abiejų pusių, kas taip pat nurodyta pastabų skiltyje.

Visi Kauno magdeburginio teismo knygoje esantys dokumentai parašyti lenkų kalba. Tvarkant pirmą apyrašą, taip pat sudarytos naujos bylų antraštės lietuvių ir rusų kalbomis, tiksliau nustatytos bylų chronologinės ribos ir lapų kiekis.

Iš viso į fondo Nr. 165 (SA) „Kauno magdeburginis teismas“ apyrašą Nr. 1 įrašyti 15 apskaitos vienetų, kurių chronologinės ribos 1752-1795 m.

Informacijos ir sklaidos skyriaus
vyriausiasis archyvistas

Aleksandr Baniusevič

ПЕРЕВОД СПРАВКИ ФОНДА № 165 „КОВЕНСКИЙ МАГДЕБУРГСКИЙ СУД“

I. ИНФОРМАЦИЯ О ФОНДООБРАЗОВАТЕЛЕ

Одним из главных источников исследования истории городов Литвы являются актовые книги городских самоуправлений. В Великом Княжестве Литовском (далее ВКЛ) самоуправление имели только города, получившие Магдебургское право. Его основу составлял сборник германского феодального права, сложившийся в XIII в. в г. Магдебург, ещё называемый „Саксонским зеркалом“ на латинском яз. *Speculum Saxonicum*. Магдебургское право, как одна из наиболее известных систем феодального городского права, стала образцом для образования самоуправлений большинства городов Польши и ВКЛ. Это право давало горожанам некоторую независимость от власти короля, церковных и светских феодалов, отпуская их от несения крестьянских повинностей, предоставляло возможность выбирать городские советы (магистраты), а ремесленникам и купцам создавать профессиональные организации и объединения – цехи и гильдии.

В 1387 г. великий князь литовский Ягайло своей привилегией пожаловал Вильно Магдебургское право. В феврале 1408 г. великий князь литовский Витовт, во время посещения Бириштан, своей привилегией предоставил Ковно городское право. Так как оригинал этого акта не сохранился, о нём известно из текста более поздней привилегии с 1463 г. великого князя литовского Казимира Ягеллона данной Ковну, в которой указано, что привилегия Витовта сгорела во время пожара, и он, Казимир, подтверждает ранее пожалованное право на городское самоуправление.

Согласно этой привилегии, отныне войт мог судить ковенских мещан только по статьям Магдебургского права, а наместник великого князя не вправе был вмешиваться в городские дела. Несмотря на то, что в документе из всех институций самоуправления упоминается только войт, мещане Ковна, согласно этому акту, обрели право учредить свой суд и выбирать городской совет (магистрат). Они сроком на 10 лет были освобождены от уплаты государственных налогов и выполнения повинностей.

Для нужд Ковна государь выделил большие земельные владения на левом берегу Немана, которые простирались расстоянием трёх миль от русла реки между устьями Еси и Невежиса. Городу были переданы: весы, которыми взвешивались привезённые в него купеческие товары; восковня, где проверялось качество воска и его готовили для вывоза за границу; стригальня, где заканчивали обработку тканей; солодовая мельница, где готовилось сырьё для варки пива.

Привилегии 1408 г. и 1463 г. великих князей литовских Витовта и Казимира Ягеллона, пожалованные Ковну, создали ему условия стать важным административным, экономическим и судебным центром ВКЛ. Это было началом городского этапа в истории развития Ковна.

В Ковне учреждение институций самоуправления и организация их деятельности происходила по инициативе самих горожан, так как в великокняжеских привилегиях решение этих вопросов не было регламентировано. Вначале большую часть населения города составляли выходцы из немецких городов Балтийского побережья: Данцига, Кёнигсберга, Мемеля, Риги и др. Они хорошо знали суть и формы самоуправления, поэтому могли их легко применить в Ковне.

Власть в Ковне принадлежала трём между собой связанным институциям – войту, магистрату и лавничему суду. Войт (на латинском яз. *advocatus*; на немецком яз. *Vogt*; на польском яз. *wójt*) являлся высшим чином городского самоуправления. Его, по устоявшемуся в

ВКЛ порядке, назначал великий князь. В привилегии великого князя Витовта полномочия войта схожи с полномочиями городского судьи. Он судил мещан по нормам Магдебургского права, а его мог судить только великокняжеский суд. Первым войтом Ковна был Николас Тринтель (*Niclos Ntintel*). Он упоминается в 1414 г. составленном списке должников Бранденбургского комтура Маркварда фон Зальцбаха. В нём указано, что Тринтель остался должен комтуру большую сумму денег - 18 серебряных марок, что в то время приравнивалось 4 кг серебряных монет.

Другой войт – Иоганн Биляр (*Johannes Byler*) проходил в судебном деле с 1486 г. виленского мещанина Лукаша Можейковича с ковенским магистратом о правах собственности на дом в Ковно. В этом документе упоминается и ранее принятое решение войта Биляра, занесённое в судебные книги, хранившиеся в ратуше. Всё таки влияние войта в городе во многом зависела от его личных качеств. В начале развития города войт имел довольно большие полномочия. Он единолично мог решать разного вида дела мещан, но позднее части своих полномочий он лишился и в его судебной компетенции остались только мелкие дела. В 1584 г. король Стефан Баторий пожаловал горожанам Ковна право выбирать из своего круга четырёх кандидатов на должность войта, одного из них государь утверждал.

Войтовско-лавничий суд состоял из войта, его заместителя лантвойта и выбираемых мещанами лавников. Лавниками (на латинском яз. *scabinus*; на немецком яз. *Schöffen*; на польском яз. *radca*) могли быть только мещане, знающие нормы Магдебургского права и умеющие их применять в реальной судебной практике, поэтому войтовско-лавничий суд ещё часто называют магдебургским судом.

Войтовско-лавничий суд рассматривал уголовные дела мещан, которым принадлежали тяжкие криминальные преступления: кражи, драки, ограбления, изнасилования, убийства младенцев и взрослых людей. За убийство законы того времени предусматривали смертную казнь и часто очень жестокою. Преступников-убийц четвертовали, вешали, сжгли на кострах, топили в водоёмах, им рубили головы, с живых сдирали кожу и др. В тоже время нанесение побоев, кражи, драки, разбой карались денежными штрафами, заключением в тюрьму, пожизненным изгнанием из города, а также телесными наказаниями: высеканием розгами, надеванием колодки, стоянием у позорного столба и др.

Городской совет (магистрат) являлся главным институцией городского самоуправления Ковна. Членов магистрата называли радцами или заседателями (на латинском яз. *consul*; на

немецком яз. *Rathmann*; на польском яз. *radca*), которые как и войт с лавниками заседали ратуше. Ратуша – это, здание, где находились учреждения городского самоуправления. В его помещениях проходили заседания войтовско-лавничего и магистратского судов, работали их канцелярии, находились казначейство, архив, тюрьма, а также здесь хранилась городская печать. Порядок заседаний определял сам магистрат, а между заседаниями городские дела решал из радцев выбранные бургомистры (на латинском яз. *praeconsul*; на немецком яз. *Bürgermeister*; на польском яз. *burmistrz*).

Ковенский магистрат располагал широкими полномочиями в административной, хозяйственной, финансовой и судебной сферах. Магдебургское право он дополнял своими внутреннюю жизнь города регламентирующими положениями и правилами, которые назывались вилькерами. Магистрат решал публичные дела города, устанавливал порядок деятельности ремесёл и торговли, ведал коммунальным хозяйством, распределял и собирал налоги, занимался опекой вдов и сирот и др.

Бургомисторский суд состоял из бургомистра и радцев (заседателей). Их выбирали горожане и они должны были присягнуть войту. Бургомисторский суд рассматривал гражданские дела о подтверждении актов купли-продажи, духовных завещаний, дарственных записей, долговых обязательств, заключения торговых сделок и пр. Бургомисторский (магистратский) и войтовско-лавничий (магдебургский) суды, в целях избежания обоюдного влияния на принимаемые ими решения, в ратуше заседали в отдельных помещениях.

В середине XVI в. в Ковне окончательно сформировалась местная система институций самоуправления и структура городских чиновников, которая без существенных изменений существовала до конца XVIII в. В неё входили 1 войт, 1 бургомистр, 3 его помощники - эксбургомистры, 8 радцев, 12 лавников и 12 городских присяжных. Эта коллегия присяжных в целях пресечения злоупотреблений осуществляла контроль деятельности магистрата и других органов самоуправления, а также общего коммунального хозяйства Ковна. Без её одобрения магистрат не мог принять большей части своих решений.

Важно отметить, что если бургомисторский (магистратский) и войтовско-лавничий (магдебургский) суды на заседания в ковенской ратуше собирались нерегулярно – при наличии рассмотрения важного дела или при заранее назначенной судебной сессии, то войт единолично на постоянной основе у себя дома мог решать мелкие дела мещан, в которых иск или штраф не превышал 10 коп литовских грошей.

Важным звеном в работе судов ковенского самоуправления были их канцелярии. Они ведали актовыми книгами войтовско-лавничего, бургомисторского и войтовского судов, вели протоколы заседаний и решений, принимали жалобы и заявления мещан и выдавали им выписи запрошенных документов.

Первые сведения об отдельной канцелярии войтовско-лавничего (магдебургского) суда имеются в привилегии с 1540 г. короля Жигимонта Старого, пожалованной ковенским лавникам, в которой указано, как им вести книги и вручена печать. Первым известным писарем войтовско-лавничего суда был ковенский мещанин Ян Коялович.

Самой древней сохранившейся судебной книгой является актовая книга Ковенского магистрата с 1522-1544 гг., которая в настоящее время хранится в рукописном отделе Вильнюсского университета. Она состоит из разного вида актов деятельности, актикаций разных документов, но в большей части из протоколов бургомисторского суда. Более цельной (с 1542 г.) является серия актов книг войтовского суда, а самая древняя сохранившаяся книга войтовско-лавничего (магдебургского) суда датируется 1613-1615 гг. Если в XVI в. каждое из перечисленных учреждений вело свою отдельную актовую книгу, то уже в XVII-XVIII вв. встречаются смешанного типа книги, в которых были отражены документы магистратского (бургомисторского), магдебургского (войтовско-лавничего), а также отдельного войтовского судов.

В середине XVI в. имеются сведения о трёх писарях Ковенского магистрата. Ими были Станислав, Томас Гольдсмит и Борсук. Они вели записи в актовых книгах на латинском, немецком и на древнерусском или старобелорусском языках. Первых двух, писавших на латинском и немецком языках называли немецкими городскими писарями, а Борсука – русским писарем. В конце XVI в. немецкий и древнерусский языки из городского судебного делопроизводства постепенно стал вытеснять польский язык. Кроме судебных актов в актовые книги Ковенского магистрата заносили и другие документы, представленные ковенскими мещанами. Это были завещания, описи имущества, торговые сделки, акты купли-продажи недвижимого имущества, облигационные, залоговые и дарственные записи и пр. Канцелярия также составляла грамоты для королей, государственных чиновников, Задворного ассесорского суда, письма для других городов, свидетельства о происхождении знатных горожан Ковна.

Большое значение для работы институций самоуправления имел городской архив. Он пополнялся из двух источников. Первый источник – это привилегии великих князей литовских,

грамоты государственных учреждений и др. акты, предназначенные городу Ковно. Второй большой источник – это документы учреждений городского самоуправления, которые условно можно разделить на документацию административно-хозяйственной характера: протоколы заседаний магистрата, книги учёта доходов и расходов, квитанции налогов и сборов, акты осмотра коммунального хозяйства, инвентари и др.; а также на акты городских судов (войтовского, лавничего, бургомисторского). Документы войтовско-лавничего (магдебургского) суда являлись составной и неотделимой частью старого архива Ковна и его истории.

Самые ранние сведения о городском архиве представлены в акте с 1529 г. в котором указано, что чиновники магистрата во время проверки сундука, хранившегося в ратуше, нашли в нём привилегии великих князей литовских Казимира и Александра, две привилегии Жигимонта Старого пожалованные Ковну, а также документы собственности на городские земли. Эти акты условно можно назвать „первыми архивными единицами хранения“. Данных о количестве, содержании и состоянии документов, хранившихся в архиве, имеется немного.

29 февраля 1776 г. во время проверки одного из городских сундуков в нём было обнаружено 18 на пергаменте писанных привилегий и др. актов. К сожалению, названия этих документов не были перечислены. Кое какие сведения о содержании и количестве хранившихся в архиве актов можно найти в выданных магистратом чиновникам и ему возвращенных реестрах документов. Так 4 сентября 1690 г. городской присяжный Т. Христианс вернул магистрату 58 документов. Это было 10 привилегий великих князей литовских пожалованных Ковну, их грамоты и универсалы, судебные дела мещан с ковенским старостой, с монастырём бенедиктинок, с кёнигсбергским купцом Герником и др. лицами. Конечно, эти акты дают возможность идентифицировать только малую часть хранившихся в городском архиве документов.

В старом архиве Ковна не только хранили и накапливали документы, но и на основе актов или выданных выписей этих документов городской чины, а также знатные горожане обосновывали свои права во время сеймов, сеймиков или разных судебных процессов. Например, 28 августа 1753 г. делегатам от Ковна, следовавшим в Варшаву, из архива магистрата были переданы: три привилегии великих князей литовских, их грамоты на строительство здания для земского и гродского судов, а также акт, регламентирующий положение ковенских евреев.

Хотя документы архива должны были храниться в ратуше, иногда магистрат поручал свой архив городским чиновником, которые хранили его у себя дома. Так в 1678 г. ковенский

войт П. Виноградский на заседании Ковенского земского суда сообщил о пожаре, произошедшем в городе. Во время пожара сгорел дом войта и всё находившееся в нём имущество, а также вместе с ним: 7 привилегий великих князей литовских, акты войтовско-лавничего и бургомисторского судов и др. Но бывали также случаи, когда должностные лица хранили у себя акты незаконно. В протоколах заседаний магистрата имеется немало извещений ковенским мещанам с требованием им вернуть принадлежащие городу документы.

Архив магистрата часто страдал от пожаров. Огромный пожар произошел 20 апреля 1732 г., во время которого сгорел почти весь город. В книге Ковенского гродского суда о нём сохранилось донесение и акт осмотра места проишествия, составленный возным (судебным приставом). Три сундука, в которых хранились принадлежащие городскому архиву акты были депонированы в доме бургомистра И. Вудрама. Два сундука с документами сгорели. В них хранились привилегии Ковну, квитанции налогов, документы собственности на земельные участки, дома и другое городское имущество, книги учёта доходов и расходов и др. В третьем сундуке были акты учреждений самоуправления. Хотя этот сундук и удалось спасти, книги, которые в нём хранились, сильно пострадали от огня, уцелели только лежавшие внизу.

Ковенский магистрат не имел чиновника ответственного только за ведение и присмотр архива. Как правило, это входило в обязанности бургомистров и городских писарей. Ценные документы хранились в окованном железом сундуке, а ключи от него находились у правящего бургомистра или другого чиновника. Документы членам магистрата и чиновникам выдавались и принимались от них во время заседаний.

Акты бургомисторского (магистратского) и войтовско-лавничего (магдебургского) судов за текущий год, а также хозяйственные документы, хранились у писарей этих учреждений, а позднее передавались в ведение архива магистрата. Вполне вероятно, что судебные книги хранились в помещении ратуши, которое называлось казначейством (на польском яз. *skarba*). Находившие в казначействе книги получить было нелегко. Так 15 марта 1691 г. совет города дал разрешение свои представителям, посланным для поиска нужных актов, в случае отсутствия ключей, для открытия дверей архива вызвать слесаря.

До второй половины XVIII в. о работе по приведению в порядок актовых книг ковенских городских судов почти ничего не было известно. В архиве старались поддерживать хотя бы минимальный порядок. Вначале россыпь документов была распределена по фасцикулам

(связкам актов). Но после памятного пожара 1732 г. пользоваться ими стало затруднительно, так как сгорел „реестр фасцикулов“.

На заседаниях магистрата часто поднимался вопрос об упорядочении архива. 16 мая 1748 г. на заседании было решено, „собираться каждый четверг, и, за неимением других дел, приводить в порядок архив“. Началу этой работы содействовала конституция (закон), принятая в 1764 г. сеймом Речи Посполитой. Она непосредственно касалась упорядочения только архивов поветовых судов, но 12 февраля 1766 г. городской писарь Я.Олешкевич, выступая на заседании обосновывал необходимость приведения в порядок Ковенского городского архива, опираясь на этот закон.

27 февраля 1776 г. ковенский бургомистр Г. Эссен передал магистрату 31 переплетённую книгу, а 3 июля 1779 г. им был нанят писарь А. Норейка, а его помощником назначен мещанин Я. Вилим. Они начали регистрацию архивных документов. 10 мая 1781 г. работа была закончена и, в тот же день, на заседании магистрата А. Норейка представил отчёт. В своём отчёте он указал, что в архиве на то время имелось: 35 судебных актовых книг, 21 связка обгорелых и полуистлевших документов и неназванное количество реестров бургомистров и шафаров (казначеев). К этим актам А. Норейка составил три книги-описи.

Несмотря на некоторые ошибки, при регистрации актов архива, Ковенский магистрат работой А. Норейки остался доволен и даже написал ему рекомендательное письмо. Регистрирование актовых книг намного облегчило пользование ими, поэтому не надо было в них рыться – хватило просмотра описей. После упорядочения архива во всех актовых книгах с XVII-XVIII вв. появилось много примечаний о выдаче выписей документов. Были составлены и внутренние описи актовых книг.

Писарь Ковенского магистрата нёс большую рабочую нагрузку. Он выдавал выписи актов, регистрировал новые поступавшие в архив документы, отвечал за их сохранность. Поэтому 17 ноября 1785 г. бургомистр Я. Храпицкий предложил для ведения архива учредить этак архивиста, которому платить 400 злотых в год и оставить ему доходы за выдачу выписей документов. Магистрат поддержал это предложение и 20 декабря 1785 г. архивистом был назначен лавник Д. Калоф. Он сразу же получил задание – найти документы, необходимые в судебном деле между магистратом и монастырём бенедиктинок.

В 1795 г. после раздела Речи Посполитой г. Ковно вошел в состав Российской империи. Ковенский магистрат и его судебные институции с разрешения царской власти не были

упразднены и продолжили свою деятельность. В 1808 г. на основании принятого в 1785 г. в России и подписанного императрицей Екатериной Второй закона „Жалованная грамота городам“ власть от магистрата перешла новоучрежденной институции –Ковенской городской думе, которая получила все административно-хозяйственные функции.

Магистрату были оставлены только судебные функции, которые он выполнял по большей части опираясь на нормы Магдебургского права. Его полномочия были сильно ограничены. Ковенский магистрат сначала подчинялся Виленскому, а с 1843 г. Ковенскому губернскому правлению. Актовые книги, протоколы, реестры и др. документы городских судов, по установленному внутреннему порядку, передавались для хранения в архив. В 1851 г. Ковенский магистрат решением царской власти был окончательно упразднен, а его архив, в том числе и документы магдебургского (войтовско-лавничего) суда перешли в ведение Ковенского уездного суда.

II. СОЗДАНИЕ ФОНДА И ЕГО СТРУКТУРА

Сведения о фонде

2 апреля 1852 г. император России Николай I издал указ „об учреждении в Киеве, Витебске и Вильно центральных архивов древних актов“. Согласно этому указу, в Виленском центральном архиве древних актов, которое курировало министерство народного просвещения Российской империи должны были быть собраны все документы, составленные до 1799 г. Директором архива был назначен Никита Горбачевский. Для нужд учреждения из государственной казны выделено 2300 рублей.

Ковенский уездный суд, в ведение которого находились документы Ковенского городского и земского судов, а также и городского архива с июля 1853 г. по декабрь 1857 г. передал Виленскому центральному архиву древних актов 171 дело. С 10 по 31 января 1855 г. в Вильно было выслано 40 книг архива Ковенского магистрата. 2 декабря 1857 г. Виленский центральный архив древних актов получил три книги описей Ковенского городского (магистратского) архива.

В 1869 г. в архивах Ковенской губернской управы и ратуши были обнаружены 49 древних актов. Это были великокняжеские привилегии Ковну и документы ремесленных цехов.

В октябре 1869 г. эти акты тоже были переданы Виленскому центральному архиву древних актов.

В 1872 г. Н. Горбачевским была издана опись-каталог дел, находящихся в Виленском центральном архиве древних актов. В него были внесены 18243 дела. Ковенский магистрат в каталоге проходил как отдельная группа дел, имевший 40 единиц (Гор. № 13838-13877). Н. Горбачевский все дела назвал актовыми книгами. Самым древним являлся документ с 1522 г., самым поздним с 1799 г. Каждое дело в каталоге получило инвентарный номер, были указаны хронологические рамки документов и количество листов.

К сожалению, при составлении каталога было допущено ряд ошибок. При описании дел все они названы актовыми книгами Ковенского магистрата, хотя среди них были также книги войтовского и лавничих судов. В каталоге ошибочно указано, что все документы написаны только на латинском и немецком языках, хотя в действительности большинство актов написаны на древнерусском или старобелорусском и польском языках. Неправильно были определены и хронологические границы некоторых актовых книг. Каталог Н. Горбачевского, несмотря на его недостатки, широко вошел в научный оборот.

В 1883 г. в архиве Ковенской соединённой палаты уголовного и гражданского суда было найдено около 200 судебных книг с XVIII в., среди которых оказалось 20 книг, принадлежащих архиву Ковенского магистрата. В июле 1883 г. эти дела были переданы в Виленский центральный архив древних актов. Позже они были внесены в дополнительный рукописный каталог древних актов Н. Горбачевского, который в большинстве состоял из дел, попавших в архив в течении 1873-1914 гг. и не вошедших в печатный каталог Н. Горбачевского. Кроме инвентарного номера, каждое дело в этом каталоге имело короткий заголовок, были указаны его дата и количество листов.

В 1884 г. в Вильно вышел сборник палеографических снимков, предназначенный для обоснования утверждения о древности и большом влиянии православия на Литве. В сборнике были представлено и несколько фотографий записей книг Ковенского магистрата и войтовского суда.

В XX в. прошедшие мировые войны и оккупации болезненно отозвались на судьбе Виленского центрального архива древних актов. Он несколько раз был вывезен за границу. В 1915 г. во время Первой мировой войны при эвакуации Виленского центрального архива древних актов в глубь Российской империи, часть документов старого Ковенского городского

архива была вывезена, а другая часть осталась в Вильно. Упомянутые дела в настоящее время хранятся в Литовском государственном историческом архиве.

Иначе сложилась судьба документов, вывезенных в Россию. В 1930 г. правительство СССР вернула Литовской республике вывезенные книги Ковенского городского архива, которые вначале попали в архив самоуправления г. Каунас, а позже были переданы библиотеке университета Витаутаса Великого. Там они были реставрированы. После Второй мировой войны, в 1952-1953 гг., при распределении имущества советской властью закрытого университета Витаутаса Великого, книги Ковенского городского архива были переданы в рукописный отдел библиотеки Вильнюсского государственного университета. Они вошли в фонд № 7 “Судебные книги ВКЛ“. Там хранятся несколько десятков уцелевших особо ценных актов книг Ковенского городского архива с XVI-XVIII вв., среди которых самая древняя книга магистрата за 1521-1545 гг.

Кроме фондов Литовского государственного исторического архива и рукописного отдела библиотеки Вильнюсского государственного университета часть документов старого Ковенского городского архива в настоящее время хранится в рукописном отделе библиотеки Академии наук Литвы имени Врублевских. В начале XX в. эти акты библиотеке были подарены частными коллекционерами (Т. Врублевским, Б. Монтвиллой, А. Бжозовским). В них входят на пергаменте писанные привилегии великих князей литовских жалованные Ковну, а также документы хозяйственного и судебного характера.

После второй мировой войны дела Виленского центрального архива древних актов перешли в ведение центрального государственного архива Лит.ССР. В 1946 г. Архивное управление Лит.ССР получило указание Главного Архивного управления при МВД СССР о взятии всех архивных фондов на учёт и присвоении им номеров. Выполняя это указание, в 1949–1951 гг. комплекс документов старого Ковенского городского архива был разделён на два фонда, которым присвоены номера. Фонду „Ковенский магдебургский суд“ был присвоен № 165, фонду “Ковенский магистрат“ - № 166. В то время в фонде № 165 числилось 7 дел.

1 января 1957 г. в Вильнюсе был учрежден центральный государственный исторический архив Лит.ССР, в который из центрального государственного архива были переданы Древние акты, в том числе и фонд Ковенского магдебургского суда. Фонд № 165 „Ковенский магдебургский“ состоял из одной описи. Им являлся дополнительный рукописный каталог Н. Горбачевского, который использовался как документ учёта. В то время по нему фактически

было учтено 15 дел. Это дела из дополнительного рукописного каталога Н. Горбачевского № 18458, 19546, 19588-19589, 19592-19593, 19596, 19599, 19601-19602, 19605-19607, 19610, 19627.

В 1985 г. в центральном государственном историческом архиве Литвы была проведена проверка наличия и состояния дел фонда № 165 „Ковенский магдебургский суд“. В результате проверки установлено, что в группе дел дополнительного рукописного каталога Н. Горбачевского № 18458, 19546, 19588-19589, 19592-19593, 19596, 19599, 19601-19602, 19605-19607, 19610, 19627, который использовался как документ учёта, оказалось в наличии 15 дел. Проверка подтвердила соответствие фактического количества дел количеству принадлежавших фонду дел.

3 марта 1986 г. из дел, принадлежащих дополнительному рукописному каталогу Н. Горбачевского (опись № 3) была составлена опись № 1 фонда № 165.

В 2017 г. была составлена новая усовершенствованная опись № 1 фонда № 165 „Ковенский магдебургский суд“, по которой было учтено 15 дел.

Итого в фонде № 165 „Ковенский магдебургский суд“ имеется 15 единиц хранения, хронологические рамки которых охватывают 1752-1795 гг.

Первая опись фонда № 165 „Ковенский магдебургский суд“

Недостатки и неточности в описании дел дополнительного рукописного каталога Н. Горбачевского и на его основе в 1986 г. составленной описи № 1 фонда № 165 явились стимулом для исследований Древних актов. При составлении в 2017 г. новой описи № 1 фонда № 165 „Ковенский магдебургский суд“ были проведены следующие работы:

1. проверка наличия и физического состояния дел, ведение точного фактического учёта Древних актов;
2. фондирование;
3. уточнение хронологических рамок документов;
4. составление заголовков дел на литовском и русском языках;
5. перешифровка дел.

В результате проверки установлено, что в первой описи фонда № 165 „Ковенский магдебургский суд“ имеется в наличии 15 единиц хранения. Все дела в новосоставленной описи

№ 1 получили новые инвентарные номера. Рядом указаны и старые шифры дополнительного рукописного каталога Н. Горбачевского.

Дела описи № 1 фонда № 165 по типу документов можно условно разделить на поточные и декретовые протоколы. В поточные протоколы вписывались: жалобы, заявления, вызовы в суд, свидетельства возных о вручении вызовов в суд, обдукции, акты ввода во владения и осмотра места преступления и пр. В декретовых протоколах излагались суть и процесс рассматриваемых гражданских и связанных с ними уголовных дел, выносились по ним судебные решения. Хронологические границы документов описи № 1 - 1752-1795 гг.

При составлении описи № 1 фонда № 165 „Ковенский магдебургский суд“ нефондовых дел в ней обнаружено. Важно указать, что при проверке дела № 1 этой описи, которое в дополнительном рукописном каталоге древних актов Н. Горбачевского имеет № 18458, установлено, что заголовок дела, хронологические рамки и количество листов не совпадает с данными, указанными в каталоге. После проверки дел дополнительного рукописного каталога Н. Горбачевского в нём обнаружено дело под № 18658, заголовок дела, хронологические рамки и количество листов которого, совпадает с данными описуемого дела. В итоге выяснено, что это дело в дополнительном каталоге Н. Горбачевского проходит под № 18658.

Вышеупомянутое дело является очень ценным. Это третий том описи документов архива Ковенского магистрата за 1622-1781 гг., хранившихся в городской ратуше. На титульном листе книги изображен рисунок герба г. Ковно вместе с панегириком, восхваляющим магистрат. Эту опись городского архива, имевшую три тома, в 1779-1781 гг. составил нанятый магистратом писарь Анджей Норейка. Вместе с описью архива в это дело ошибочно переплетены актовые крепостные протоколы гродского суда Россиенской репартиции Жмудского княжества. Они находятся в конце книги.

Восемь дел описи № 1 (№ 7-9, 11-15) фонда № 165 имеют реестры документов (внутренние описи). Листы реестра документов, физическое состояние и особенности дела указаны в таблице первой описи, в колонке „примечания“. Некоторые дела этой описи писаны с обеих сторон, что тоже указано в колонке „примечания“.

Все документы в книгах Ковенского магдебургского суда написаны на польском языке. При составлении описи № 1 были также составлены новые заголовки дел на литовском и русском языках, точнее указаны хронологические рамки документов и количество листов.

Всего в описи № 1 фонда № 165 „Ковенский магдебургский суд“ имеется 15 единиц хранения, хронологические рамки которых охватывают 1752-1795 гг.

Отдел распространения информации

Старший архивист

Александр Банюсевич